

In dit nummer

2. De voorzet **3.** Ondertussen in Archeon **4.** Duurzaamheid in de prehistorie **6.** Van eikel tot as. **8.** Neder-Germaans Limesjaar **11.** Interview met Olga Kat **12.** Vrouwe Hadewij **13.** Muziek in en om het huis **14.** Guerrilla Gardening **15.** Boeken & tentoonstellingen **16.** Strip door Gilivs

Duurzaam doen zoals toen

Foto: Maritgen Rodenburg

De voorzet

Nieuw vrijwilligersbeleid Vereniging Vrienden van Archeon per 1 oktober 2022

De laatste jaren is het ledental en het aantal vrijwilligers gestaag blijven groeien bij onze vereniging en dat komt goed uit, want het aantal bezoekers bij Archeon groeit ook al jaren door. Daarmee is de behoefte aan meer vrijwilligers, waar de VVvA verantwoordelijk voor is, ook groter geworden. Zo komt het dat ons vrijwilligerscorps flink is gegroeid naar zo'n 180 vrijwilligers. Dat maakt de taak van de VVvA, om alle nieuwe vrijwilligers goed te screenen bij de intake en na plaatsing verder goed te begeleiden, heel belangrijk.

Onze Nora Vermeulen heeft dit de laatste jaren samen met haar vrijwilligerscommissie op voortreffelijke wijze gedaan, waarvoor het bestuur en de leden haar zeer erkentelijk zijn. Nu Nora heeft aangegeven binnenkort te stoppen en Olga Kat ons nieuwe hoofd vrijwilligers is, heeft het bestuur samen met de directie van Archeon het vrijwilligersbeleid verder aangepast aan de behoeften en eisen die bij een groot corps als de onze hoort. Daarbij hebben de Archeoncoördinatoren en de VVvA-groepscoördinatoren meer verantwoordelijkheid gekregen voor de begeleiding van de vrijwilligers. Dat komt de verdere professionalisering van vrijwilligers ten goede.

Het is dankzij de redactiecommissie o.l.v. Maritgen Rodenburg weer een fraaie NoVA geworden met veel interessante artikelen en rubrieken.

Het centrale thema is dit keer duurzaamheid, wat je als bezoeker natuurlijk ook ontdekt in de leefwijze, natuur en eetgewoonten in de verschillende tijden in Archeon.

We lezen ook over het geslaagde Romeins weekend in Albaniana wat afgelopen september plaatsvond en zeer veel bezoekers heeft getrokken. Albaniana, wereldstad aan de Limes heeft al drie iconen met Archeon, de Zwammerdam restauratiewerf en Nigrum Pullum in Zwammerdam. Dat weekend stond bol van de Romeinse activiteiten en een van de hoogtepunten was de Hollandse Limes Classic fietstocht die vanuit Nigrum Pullum werd gereden.

De verschillende commissies en het bestuur van de VVvA zijn alweer druk met de activiteiten voor 2023 en vanaf deze plek wil ik alle commissie- en bestuursleden hartelijk bedanken voor hun enthousiaste inzet in 2022.

Leo van Sister | voorzitter

VVvA agenda

Datum	Soort evenement	Waar	Wat
07-10 en 09-10	Buitenlandexcursie	Sauerland	Ledenreis naar Sauerland
09-10	Evenement	Archeon	Korendag
11-10	VVvA lezing	Archeon	Paleis Lofen 'Van droom naar werkelijkheid'
15-10 en 16-10	Evenement	Archeon	Gezondheidsweekend
29-10 en 30-10	Evenement	Archeon	Smeedweekend
05-11	ALV + VVvA lezing	Archeon	Romeinse Limes in Hazerswoude-Rijndijk
08-11	VVvA lezing	Archeon	Heidense heiligdommen
12-11 en 13-11	Evenement	Archeon	Sint Maarten
26-11 t/m 04-12	Evenement	Archeon	Stad van Sinterklaas
10-12 en 11-12	Evenement	Archeon	Winter Renaissance Fair
13-12	VVvA lezing	Archeon	Van panfluit tot pilum - voorwerpen uit Velsen

2022: nieuwe activiteiten: zie www.vrienden-archeon.nl en www.archeon.nl

Ondertussen in Archeon

Door Monique Veldman, directeur Museumpark Archeon

Museumpark Archeon is weer volop in beweging. De meest belangrijke gebeurtenis betrof de ondertekening van een intentieverklaring op 25 augustus jl. Na de presentaties van Jack Veldman, burgemeester Liesbeth Spies en archeoloog Tom Hazenberg werd de verklaring ondertekend namens staatssecretaris Cultuur en Media Gunay Uslu van het ministerie van OCW, Arjan de Zeeuw, gedeputeerde van de provincie Zuid-Holland Willy de Zoete, de wethouder van Alphen aan den Rijn, wethouder Anouk Noordermeer en Jan Jehee als vertegenwoordiger van Archeon. Deze verklaring brengt ons weer dichterbij het doel: de restauratie van de Zwammerdamschepen tot stand brengen.

De bijzondere museumcollectie scheepsarcheologie en het ambacht van boten- en scheepsbouw verdient een Romeins Scheepsvaartmuseum, zodat het getoond kan worden aan het grote publiek.

De speciale bijeenkomst vond plaats in de arena van Museumpark Archeon. Hierbij waren 450 onderzoekers en wetenschappers uit dertig landen van het Internationale XXV Limes congres aanwezig dat die week in Nijmegen plaatsvond. Dagelijks wordt door de deskundigen gewerkt aan de restauratie van de schepen. Wie een kijkje neemt op de 'scheepswerf' ziet dat er mooie vooruitgang wordt gerealiseerd.

We kijken ook terug op een prachtig Romeins Weekend in het Alphen centrum op 3 en 4 september. Romeinse groepen vormden dat weekend het decor. Het publiek maakte kennis met Romeinse burgers, ambachten en soldaten in het Albaniana van weleer.

Maar er is meer gebeurd: zo werd de jaarlijkse Archeon Thea Beckmanprijs weer uitgereikt tijdens het weekend van de Schrijvers van de Ronde Tafel. Vijf schrijfsters en dus vijf boeken waren genomineerd voor deze prestigieuze erkenning. De winnaar werd Annet Huizing met haar spannende boek 'Het Pungelhuis', een boek over de botersmokkelaars in de vorige eeuw.

Na een mooie zomer komt de winter alweer in beeld. De themaweken als de Korendag, Gezondheidsweekend, 'Waar zijn mijn schoenen' en het IJzerweekend komen eraan. In november komen vele Alphense basisscholen, met het CultuurPalet, naar Archeon waar zij een lesprogramma krijgen over de Vikingtijd. Verder wordt er nu ook al gewerkt aan de opzet van de jaarlijkse manifestatie van 'Vier de Winter', de MidwinterFair, de Ijsbaan, de kerst en zijn de voorbereidingen voor het nieuwe seizoen alweer in volle gang. Graag tot ziens in Museumpark Archeon!

Jack & Monique Veldman

vlnr: Tom Hazenberg, Gedeputeerde Willy de Zoete- Provincie Zuid-Holland, Monique Veldman - Directie Archeon, Anouk Noordermeer - wethouder Cultuur Gemeente Alphen aan den Rijn, Jack Veldman - directie Archeon, Liesbeth Spies - burgemeester Alphen aan den Rijn, Arjan de Zeeuw-directeur RCE, Jan Jehee - Stichting Museumpark Archeon en Rebecca Jones - Historic Environment Scotland, Andres Thiel - Landesamt für Denkmalpflege Baden-Württemberg

Duurzaamheid in de prehistorie

Door Jeroen van Eijk – Coördinator prehistorie Museumpark Archeon

Het is niet makkelijk te achterhalen hoe duurzaam men was in de prehistorie. Er zijn archeologische bewijzen/aanwijzingen, hoe objecten in de grond worden achtergelaten zegt bijvoorbeeld iets. Maar het is ook weer interpretatie. Gooide men bewust iets weg of niet, was men slordig of werden spullen goed onderhouden. Soms kwamen dingen gewoon niet in de grond en werden doorgegeven aan volgende generaties, zoals kleding, een mooi mes of zwaard.

In de prehistorie was men natuurlijk praktisch en efficiënt. Bijvoorbeeld dieren werden helemaal uit elkaar gehaald. Niet alleen de huid en het vlees werden gebruikt, maar ook de bijvoorbeeld de darmen, voor draad en worst. In Museum Volkenkunde in Leiden hangt een parka van zeehondendarm, gemaakt door de Inuit. Met hersenen kun je huid conserveren. Bot en gewei werden gebruikt voor allerlei gereedschappen zoals pijlpunten, naalden en handvatten. Ook van vissenhuid werd geconserveerd, bijvoorbeeld rog.

Een mooie vorm van hergebruik zijn de pijlspitsen van bot en gewei. Deze zijn aangetroffen in het opgespoten zand van de tweede Maasvlakte. Het zand is

“Bronzen zwaarden werden in rivieroevers gestoken en achtergelaten.”

afkomstig van onder de Noordzee, van het zogenaamde Doggerland. Uit een mooie studie van Merel Spitshoven (Universiteit Leiden/promovendus archeologie Groningen; <https://studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item%3A2625538/view>), blijkt dat de pijlpunten allemaal hergebruikt zijn. Het waren eerst langere speerpunten, die nadat ze afgebroken waren, zijn bewerkt tot pijlpunten. Deze werden waarschijnlijk vooral gebruikt om water/moerasvogels

Figuur 1: benen spitsen van de tweede Maasvlakte_RMO Inventarisnr.: h.1982/6.17

zoals eenden te schieten. Mogelijk zijn ze ook gebruikt om grote vissen te vangen.

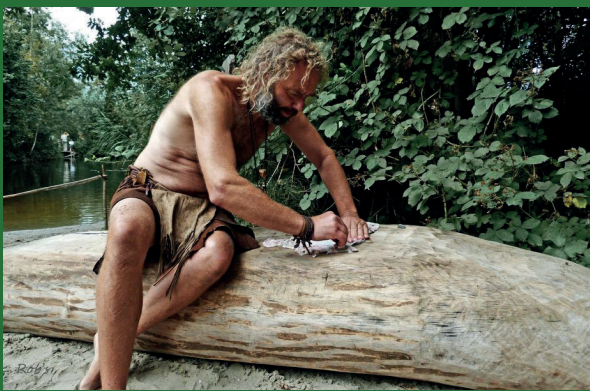
Uit een ander bijzonder onderzoek, namelijk dat wetenschappers door middel van eiwitsynthese kunnen bepalen van welk dier een bot afkomstig is, blijkt dat enkele spitsen ook van menselijk bot gemaakt zijn. Dus zelfs resten van mensen werden gebruikt, hoewel hier waarschijnlijk ook andere aspecten zoals religieuze, meespeelden. Ze zullen wellicht gedacht hebben: “Tante Bep was een goede jaagster, misschien helpt het met de jacht als we haar botten gebruiken”.

“In de prehistorie was men praktisch en efficiënt.”

Als laatste moet wel een kanttekening geplaatst worden bij de duurzaamheid in de prehistorie, want waarschijnlijk werd ook gewoon veel weggegooid of zeer bewust gedumpt. Uit de bronstijd stammen de zogenaamde bronstijd-depots. Bronzen bijlen, sieraden en dergelijke werden in moerassen en andere onbereikbare plekken gelegd.

Bronzen zwaarden werden in rivieroeveren gestoken en achtergelaten. En dat terwijl brons produceren heel veel moeite kost. Hele bossen zijn in de ovens beland om datzelfde brons te smelten. Ook alle energie om koper en tin te winnen en het vervoer ervan en allerlei andere kosten, werd zomaar weggegooid en is dus zeker geen hergebruik.

Er zijn meerdere verklaringen voor, maar dat is weer een ander verhaal. ■

Figuur 2: Jeroen maakt een rogge huid schoon bij de Jagers-verzamelaarslocatie in Archeon.

Duurzame vondst rond Willemstad

In de online collectie van het Rijksmuseum van Oudheden vind je 'het mannetje van Willemstad'. Een werkman stuitte in 1966 in de buurt van Willemstad op dit bijzondere voorwerp uit de midden-steen tijd (mesolithicum, 8800-4900 v. Chr.) Het beeldje lag acht meter beneden de waterspiegel onder een afgegraven dunne veenlaag tussen de wortels van een eik. Het moet daar doelbewust zijn geplaatst. Door een snelle stijging van de grondwaterspiegel kwam het beeldje in een gunstig conserverend milieu terecht en bleef het goed bewaard.

Rituele functie of speelgoed?

Of het mannetje van Willemstad ooit een rituele functie heeft gehad, zal waarschijnlijk nooit duidelijk worden. Het kan evengoed een speelpopje zijn geweest. Uit studies naar gemeenschappen van jager-verzamelaars in Noord-Amerika is bekend dat allerlei rijk-versierde voorwerpen een decoratieve en symbolische functie hadden. Uit Nederland kennen we bijvoorbeeld stenen uit die tijd waarop geometrische motieven of afbeeldingen van mensen zijn gegraveerd. In de Noordzee is een gegraveerd voetbeen van een bizon gevonden.

Bron tekst en afbeelding: online collectie van het Rijksmuseum van Oudheden, inventarisnummer: RMO i.2020/7.1

Van eikel tot as

Door Wiel van der Mark, Archeotolk Museumpark Archeon

Museumpark Archeon kenmerkt zich door de prachtige reconstructies van meer dan 40 hutten en huizen uit vier tijdvakken. En we laten dit zien en horen aan onze bezoekers, waarbij onze archeotolken en vrijwilligers boeiende verhalen vertellen over het dagelijks leven van mensen, dieren en planten uit hun tijd. Een van mooiste verhalen die we vertellen gaat over de grote inventiviteit en creativiteit van mensen in alle tijden, om van niets of weinig, dingen te maken. Het verhaal van het vervaardigen en produceren van vóór de industriële revolutie is er een van wat wij nu circulariteit of circulaire economie noemen. Het is een moeilijke term, maar zoals de Europese Unie dit heeft geformuleerd is het wel een duidelijke definitie. In Archeon zie je dit terug als een vanzelfsprekendheid.

Definitie

De Europese Unie geeft de volgende definitie: *“Circulaire economie is een model van productie en consumptie, waarbij bestaande materialen en producten zo lang mogelijk worden gedeeld, verhuurd, hergebruikt, hersteld, opgeknapt en gerecycleerd om meer waarde te creëren.”*

We vertellen onze bezoekers dat afval niet bestaat. Een van de mooie voorbeelden is de eikenboom en alles wat de boom tijdens zijn leven oplevert. Vanaf het moment dat de eikel op de grond valt en ontkiemt begint het al, veel dieren en vooral wilde zwijnen vinden eikels heerlijk.

Display van eikel tot as in het chirurgijnshuis van Archeon. Foto: Wiel van der Mark

De boom groeit in de kracht van de natuur en in symbiose met het bodemleven uit tot een machtige stam die mensen imponeert, beschermt en een veelheid aan producten oplevert. In dit artikel zal ik enkele voorbeelden hiervan geven.

Inkt uit galappels

Op het blad van de eik, vlak bij de nerf, legt de vrouwtjes galwesep in juni een eitje.

Het blad maakt op deze irritatie een gal aan waardoor er een abnormale groei van het plantenweefsel ontstaat. Ondanks dat het appeltje een scherpe smaak heeft door het aanwezige looizuur, eet de larve die uit het eitje komt zijn buikje rond. Van een galappel kun je op eenvoudige wijze inkt maken. Verpulver de galappel, meng de pulp met water, wijn of een andere vloeistof en je hebt je eigen inkt, de middeleeuwen deden dat al voor. Wellicht werd de tattoo-inkt in de prehistorie op dezelfde manier gemaakt.

Een eikengal in het chirurgijnshuis

Looien van huiden

Leerlooien is al zo oud als mensen rondlopen op deze aarde. We zien dat terug in de prehistorie van museumpark Archeon. In onze prehistorie kun je in de verschillende tijdperiodes zien hoe de mens de huid van dieren en vissen voorbereedt. Het looizuur dat in de eik van nature aanwezig is

in de vorm tannine uit de schors, werd vroeger dus al gebruikt om de huid te reinigen en soepel te maken. Een langgekoesterde wens is om het leerlooien in de middeleeuwen ook te presenteren. Wellicht komt dat er nog van.

Modern looien

Je ziet bij jonge kunstenaars uit onze tijd dat ze oude technieken omarmen, waarderen en gebruiken in een modern jasje. Zo heeft Amber Veel het leerlooien met plantaardige materialen als vorm van immaterieel erfgoed geïntroduceerd, waardoor ze een bijdrage levert om dit ambacht te behouden.

De eik en zijn geneeskrachtige werking

In de Herbarijs, de middeleeuwse beschrijving van bomen en planten die gebruikt wordt in het chirurgijnshuis van Archeon, staat het volgende over de eik; Quercus dat is die yke. Ende is koud en droog. Enkele toch wel wonderbaarlijke zaken en in onze ogen met vraagtekens, lees je hier; De gekookte bladeren waarin de vrouw gaat zitten, verminderen de menstruatie.

En als je de bladen kapotstoot in de mortier en ze vermengt met (aysine) azijn dan verslaat het alle koortsjen (hitte). De eikels (eekelen) die op de eiken groeien zijn, wanneer ze fijn gemaakt zijn, een probaat middel om je stoelgang op gang te brengen. Mits je erin gaat zitten. Als je de schors en het blad van de eik maalt en het in evenwicht brengt met eiwit is het een probaat middel om gebroken benen te pleisteren, zeker als het bot ontwricht is. En zoals al eerder gezegd, werkt het goed op alle plekken die koortsig zijn. En het droogt verse wonden in. Bron: Herbarijs editie L. J. Vandewiele.

Het einde van de levenscyclus

En als dat kleine eikeltje dan volgroeid is en een machtige boom is geworden, wordt hij gekapt en verzaagd tot machtige balken die de constructie vormen van de middeleeuwse huizen zoals je ze kunt zien in ons museumpark. En als het huis dan weer afgebroken wordt, dan worden van de balken kozijnen gemaakt of andere gebruiksvoorwerpen. En op het eind als er helemaal niets meer van te maken is dan wordt het hout gestookt in het vuur om ons warmte te

geven en ons eten te koken. Maar dan zijn we er nog niet want de as die overblijft wordt gezeefd, de houtskool gebruikt om te tekenen, het grove residu wordt als natuurlijke meststof ondergespit in onze moestuin. De door de jongste leerling fijnst gezeefde as, wordt bij ons verkocht als schuurmiddel om je tanden te polijsten en het scheerbekken te poetsen. De as wordt doorverkocht en het harnas van onze ridders blinken dan weer in de zon. Zo keert de boom weer terug tot as en zijn rook kringelt omhoog naar de hemel, "de cyclus is compleet en gesloten". ■

Bronnen:

<https://www.europarl.europa.eu/news/nl/headlines/economy/20151201ST005603/circulaire-economie-definitie-belang-en-voordelen>
<https://www.natuurwetenschapentechniek.nl/nieuws/lesidee-groep-1-t-m-8/herfst-inkt-maken>
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gerber.jpg>
<https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/page/3545/leerlooien-met-lokale-plantaardige-grondstoffen>
https://www.dbnl.org/tekst/_her008lvan01_01/_her008lvan01_01_0016.php
Herbarijs editie L. J. Vandewiele.

Een leerlooier aan het werk

Terugblik Jaar van de Limes

Door Leo van Sister, voorzitter VVvA

Het Limesjaar 2022 stond bol van de activiteiten om het grote publiek meer kennis te laten maken met ons rijke Romeinse verleden, hun culturen en hun leefwijze. In het jaar 50 v.C. kwamen de Romeinen ook naar Nederland en vormden wij samen met Duitsland de noordgrens, wat thans de Nedergermaanse Limes genoemd wordt. De Romeinen zouden tot het begin van de vijfde eeuw hier blijven en hebben vele castella langs de Limes gebouwd.

Na het drukbezochte jaarlijkse Romeins festival in Archeon begin augustus, stond in het Limesjaar het eerste weekend van september geheel in het teken van de Romeinen. In het centrum van Alphen aan den Rijn stonden Romeinse kampementen en waren Romeinse ambachtslieden te zien. Uiteraard waren er ook gevechten met gladiatoren en gladiatrixen en marcheerden de soldaten van Legio II Augusta, Legio X Gemina, Fectio en Pax Romana door de stad. Kinderen konden Romeinse spellen spelen en er was een Vicus, een nederzetting, neergezet.

Tijdens het Romeins Weekend werd verder ook de Hollandse Limes Classic gereden. Dit jaarlijkse fietsevenement, ging met vijf verschillende routes van 37,5 tot 225 km door het Romeinse grensgebied, de Nedergermaanse Limes. Start en finish waren bij het voormalig castellum Nigrum Pullum in Zwammerdam. Het is mooi om te zien dat de gemeente en de lokale ondernemers samen met Archeon en Nigrum Pullum zich zo inzetten om het rijke Romeinse verleden van Albaniana (Alphen aan den Rijn) zichtbaar en beleefbaar te maken.

Foto's: Willem de Jeu en Leo van Sister

Uiteraard waren er ook legionairs

Kinderen spelen Romeinse spellen

Ipsse de Bruggen was de gastheer van de HLC

Burgemeester Spies opent het Romeins weekend

Wow, op de foto met een echte Romein

Enthousiaste wielrenners bij de HLC

Zwammerdammer houtwerker toont zijn werk

Spannend gevecht tussen gladiatrixen

Romeins festival in Archeon

Door Leo van Sister, voorzitter VVvA

"Is dat een echte beer?"

Het vuur wordt opgestookt

Een kijkje in de keuken

De legionairs stellen zich op

Interview met Olga Kat

Door Maritgen Rodenburg

Vanaf 5 november staat Olga aan het roer van het reilen en zeilen met vrijwilligers van de VvVA in Museumpark Archeon. Zij is het eerste aanspreekpunt van elke potentiële nieuwe vrijwilliger en voor veel huidige vrijwilligers een nieuw gezicht. Reden te meer om haar in deze editie van NoVA wat beter te leren kennen. We legden haar wat vragen voor.

Olga, waar komt jouw ervaring met vrijwilligerswerk vandaan?

In eerste instantie vanuit het clubbestaan. Ik organiseerde 1x per jaar een groot 2-daags evenement (met groot feest/bandjes en overnachting) voor 'Den Haag-schen Puch Club'. Daarbij kreeg ik gelukkig veel hulp van de nodige vrijwilligers (ongeveer 45). We werkten dan al gauw driekwart van het jaar samen om het geheel te realiseren en ik coördineerde alles.

Maar de meeste ervaring met vrijwilligerswerk ontwikkelde zich tijdens mijn functie als coördinator vrijwilligers bij Het Nederlands Transport Museum in Nieuw-Vennep. Daar begon ik met een ploegje van 25 vrijwilligers wat uiteindelijk groeide naar zo'n 140 deelnemers.

"Je doet zoveel indrukken op."

Mijn activiteiten bestonden eigenlijk overeenkomstig uit taken die nu bij Archeon voor mij in het verschiet liggen. Dat verschilt niet al te veel. Zeker niet nu de nieuwe opzet van Archeon per 1 oktober van start is gegaan. In plaats van coördinatoren van een bepaald tijdperk, kende ik in het NTM de coördinatoren van een bepaald project.

Wat vind je het leukst aan Museumpark Archeon?

Nou, eigenlijk alles. De hele sfeer, de opzet, het zelf mogen beleven en proeven hoe het geweest moet zijn te leven door de eeuwen heen. Mijn fantasie gaat er enorm mee aan de haal en dat voelt heel prettig. Geheel tijdloos en mijn wereldje buiten

staat even volkomen stil. Dan zou je zo terug willen naar die tijd. De hele opzet/structuur en omgang voor en met kinderen vind ik geweldig. Zeer leerzaam ook! Als kind, geloof ik, dat je een bezoek aan Archeon niet glad vergeet. Je doet zoveel indrukken op.

Het Romeins Museum is een grote rijkdom en prachtig opgezet. Mooie vormgeving. Zeer de moeite waard voor jong en oud. En het project Zwammerdam fascineert me enorm. Ik heb nog een hoop te zien en heel veel te leren.

Als je een weekend in historische kleding zou mogen lopen, voor welke tijdsperiode in Archeon kies je dan en waarom?

Nou dan zou ik toch graag even teruggaan naar de Middeleeuwen. Een huisje bewonen waar ik werk en leef met al mijn dierbaren in de Heerstrate, of Damstrate, dat lijkt me wel wat.

Waar kijk je het meest naar uit in je werk als Hoofd Vrijwilligers?

Om veel leuke mensen te ontmoeten en om een goed samenwerkingsverband te creëren met de coördinatoren van de diverse tijdperken. De juiste mensen op de juiste plaats met veel plezier hun werk te zien doen, vooral ook samen te zien doen, of juist, misschien hier en daar, in alle rust individueel te zien genieten. En waar ik me ook erg op kan verheugen is mijn deelname in het bestuur. ■

Vrouwe Hadewij

Door Patricia Verbree, Archeotolk Museumpark Archeon

De amandelnoot veelzijdig en groot!

De amandelnoot is het zaad van de amandelboom en komt van ouds uit het Midden-Oosten, waar het door de kruistochten uiteindelijk ook in Nederland terecht kwam. Er bestaan zoete en bittere amandelen. Karel de Grote bepaalde in 812 dat er op zijn grond amandelbomen zouden moeten worden geplant. Volgens de Tacuinum Sanitatis zijn amandelen zeer gezond en hebben ze bijna dezelfde eigenschappen als de gezonde mens. De Zoete Amandel was warm en droog, maar men moest wel de schil verwijderen. Sommige amandelen veroorzaken misselijkheid en dat kan te niet gedaan worden door een goed glas wijn te drinken!

We weten nu dat amandelen veel energie leveren en ook veel calcium bevatten. Dit laatste kwam goed van pas als men in de vasten de amandelnoot gebruikte!

De amandelnoot was veelzijdig en het hele jaar toegestaan te gebruiken (in tegenstelling tot koemelk dat niet in de vasten gebruikt mocht worden). De amandel werd gepeld, fijn gemalen en met water, wijn of kooknat gebruikt. Het was ook een heel goed bindmiddel en had een fijnere smaak dan de andere bindmiddelen zoals bloem of broodkruim.

In een kookboek komt de fijngestampte amandel als ingrediënt maar liefst dertig keer voor in een recept! Er

bestaan dus heel veel recepten met amandelen erin verwerkt, een paar worden hier expliciet genoemd omdat ze ook in de huidige tijd heel goed bruikbaar zijn ter vervanging van zuivelproducten zoals: kaas, melk en boter. Hoewel de recepten niet al te

moeilijk zijn doordat het tegenwoordig gewoon in de winkel verkrijgbaar is, moest de middeleeuwer veel moeite doen om alleen al amandelmelk te verkrijgen.

Amandelmelk

Amandelen nat maken en ontdoen van het vliesje, drogen en vijzelen, door zeef wrijven en water toevoegen en opkoken.

Amandelboter

Op de wijze van amandelmelk, op het vuur en laten koken, van het vuur en zuur sap toevoegen, af laten koelen. Dan door een zak (of kaasdoek) gieten, een nacht laten staan en wat suiker toevoegen.

Amandelkaas

Amandelen fijn malen, nadat ze van het vliesje zijn ontdaan, door een zeef wrijven en rozenwater toevoegen, bij het vuur, wat azijn erbij en opkoken. Van het vuur afkoelen, bedekken met een doek en behandelen zoals alle andere kaas. Eventueel nog wat suiker toevoegen.

Andere recepten die nog meer mogelijk zijn om te maken met amandelen zijn:

Amandeltaart, een taart op basis van amandelen met rozenwater, suiker en wat deeg gebakken in de oven. Amandelpap, wordt dikker gemaakt met gevijzelde amandelen, bloem, zoete melk en wat suiker gekookt en later afgekoeld.

Blancmanger met amandelen, rijstmeel gekookt met zoete melk, wat rozenwater, amandelmeel en suiker. Suyckerey, de voorloper van de marsepein, gemalen amandelen, een bindmiddel, suiker, gember, zout in room gekookt en in een schotel opgesteven.

Helaas was de amandelnoot niet voor iedereen even gemakkelijk verkrijgbaar, het was immers best een dure noot.

Eet smakelijk!

Vrouwe Hadewij ■

Bronnen:

- Een nieuw Zuid-Nederlands kookboek uit de vijftiende eeuw, W.L. Braekman
- De keuken van de Late Middeleeuwen, R Jansen-Sieben en J.M. van Winter
- Tacuinum Sanitatis Middeleeuwse gezondheidsleer, Luisa Cogliati Arano
- Internet [https://nl.wikipedia.org/wiki/Amandel_\(noot\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Amandel_(noot))

Muziek in en om het huis

Door Helma Hartman, Archeotolk Museumpark Archeon

We kennen veel middeleeuwse liederen die zich in tuinen, gaarden en hoven afspelen. Dat zijn vooral teksten die over de ontluikende liefde gaan. Te zelfder tijd komt ook de natuur tot bloei en het één beïnvloedt natuurlijk het ander. Daarom beginnen veel liefdesliederen met een zogeheten 'Natur-Eingang': een paar regels over de natuur, vogels, bloemen en bloesem. We kijken even naar de Zuidfranse troubadours:

"Mei mag dan stralen in groene dalen vol vogellied met bloesem pralen ..." (Kalenda Maya, Raembaut de Vaqueiras, 1160 - 1207).

"We zien weer 't lengen van de dag: de bloesemtwiig een lentevlag, de vogels kwetteren in de haag ..." (Guillem de Cabestaing, ? - na 1212)

"Ik ben het beu, die klanken buiten van de zangers, zangeressen: vogeltrillers, zoet geluid en groene weiden, bloementressen ..." (Jaufre Rudel, ca. 1120 - 1148)

"Vreugde die mijn hart doet gloeien brengt Natuur aan 't dwalen, want de winter gaat aan 't bloeien: bloemen in de dalen ..." (Bernart de Ventadorn, ca. 1120 - 1195)

"In gindse boomgaard bij de bron, bij kiezelbed, op groen gazon, (...) - wijl 't lentelied zich weer ontspon - ..." (Marcabru, 1110? - 1185?)

(Uit: Daar ik tot zang word aangespoord, Occitaanse Troubadours 1100 - 1300, door Ernst van Altena)

Dus wat dat betreft is er genoeg te vinden, over de tuinen en liefde in het groen. Daarentegen ken ik weinig teksten waarin huishoudelijke scènes

beschreven staan. Een enkel lied hier en daar, bijvoorbeeld in het Antwerps Liedboek (1544). In het lied 'Wy moghen wel loven en dancken den tijt' klaagt een man (een 'Jan Hen') dat zijn vrouw thuis de broek aan heeft en dat hij alle huishoudelijke klusjes moet doen.

Hij moet op zijn knieën smeken om een uurtje vrij te krijgen. Hij beschrijft wat hij allemaal te doen heeft: zijn vrouw naar het toilet en haar kamertje leiden, de spiegel vasthouden als zij haar haar doet. En nog meer:

"Ick wassche, ick backe, ic vage den vloer, ick doe dat werc al van den huuse, ic sette dat kint op mijnen schoot, dan vraghe ick vanden gruse. Als ick dat doe, dan eest al goet, dan segt si: Man van eeren, weest ghegroet!" (derde couplet).

Van de 'gruse', de zemelen, gaat hij pap maken. Tot overmaat van ramp heeft zijn vrouw hem ook nog het bed ontzegd. Hij loopt rond 'met smallen caken'. Je ziet het zo voor je, deze geplaagde huisman, die om de lieve vrede het hele huishouden runt. ■

Guerrilla Gardening

Door Nelleke Dorsman, gastredacteur

Je zal denken, guerrilla gardening, dat klinkt niet prehistorisch, middeleeuws noch Romeins. Het volgende artikel geeft juist een leuke tip mee voor thuis. Want waar de groenvrijwilligers in Archeon druk zijn met mooie tuinen, zo kun je natuurlijk ook thuis in je eigen omgeving aan de slag. Gastredacteur Nelleke Dorsman en 'buurvrouw' van Archeon, want: ze volkstuint op naastgelegen volkstuintcomplex Spoorzicht, vertelt je hoe je heel eenvoudig zelf zaadbommen maakt. Dit artikel verscheen eerder in de Riethoorn, het verenigingsblad van de volkstuintvereniging.

Die kun je zelf maken van compost, klei en zaden. Het is afhankelijk van de hoeveelheid regen die er valt wanneer de zaden kunnen kiemen. Wel heel spannend! Met een beetje hulp van de natuur kan een enkele zaadbom de natuurlijke structuur van een heel gebied verbeteren. Wat is er leuker dan de wereld en je buurt een beetje groener maken? Wil je meer weten dan kun je veel inspiratie opdoen uit de volgende boeken.

- Guerrilla Gardening – Handboek voor buurtvergroening, Cerian 'Jenny' van Gestel
- Zaadbommen - Guerrilla tuinieren met bloemen, Joste Jeffery
- Minigids Stoeplantjes – Hortus Botanicus Leiden

Veel succes!
Nelleke Dorsman ■

Guerrilla Gardeners tuinieren buiten de grenzen van hun eigen tuin. Zij gaan de strijd aan met beton en zorgen voor meer groen. Verwaarloosde stukken grond, kale gevels, lege bloembakken en boomspiegels kun je opfleuren met planten en zaden en zodoende een bloemen-

zee creëren. Mensen worden hier vrolijk van en het is ook heel goed voor de bijen, vlinders en insecten. Als groenvrijwilliger (van volkstuintcomplex Spoorzicht) sprak mij dit idee meteen aan en het is zo leuk om te doen en ook een beetje verslavend.

Als de zomer voorbij is kun je zoveel zaden verzamelen, bijvoorbeeld goudsbloemen, klapprozen, korenbloemen en stokrozen en teunisbloemen. De natuur zorgt er ook voor dat zaden vallen en zich verspreiden, maar er is niets op tegen de natuur een handje te helpen.

Het is heel leuk om te doen tijdens een wandeling: help de kringloop van het leven door zaden te oogsten en elders weer uit te zaaien. Soms zit het ook een beetje tegen, want op sommige plekken komt de gemeente regelmatig langs en trimmen ze alles weg. Zo ben ik een keer al mijn zorgvuldig gezaaide stoeplantjes langs de rand van een bloembak kwijtgeraakt.

Als je een groot terrein weet die je op wilt fleuren dan is het handig om zaadbommen te gooien.

Basisrecept voor zaadbommen

Voor 6 zaadbommen

- 5 eetlepels compost
- 4 eetlepels terracotta kleipoeder
- 1 theelepel zaden
- 1 theelepel chilipoeder tegen ongedierte (optioneel)
- Af en toe gesprenkeld water ong. 20 ml
- Evt. vloeibare mest, als de compost geen stikstof, fosfor en kalium bevat (NPK)

Doe de compost, kleipoeder en de zaden in een kom. Voeg telkens een beetje water toe, blijf roeren tot er een deegachtige substantie ontstaat die lekker aan elkaar plakt. (niet te plakkerig en niet te droog). Deel het mengsel in 6 gelijke stukken. Rol van elk een stuk een bal, met platte hand gaat dit het beste. Leg de zaadbommen op iets wat absorbeert, bijvoorbeeld keukenpapier of een eierdoos. Je kunt ze meteen werpen, als het de juiste tijd van het jaar is. Of je kunt ze laten drogen. De zaden blijven in kiemrust tot ze geactiveerd worden door water. Je kunt ze ongeveer een jaar bewaren. Bij mij blijven ze echter nooit lang liggen.

Boeken en tentoonstellingen

Door Patricia Pol, vrijwilliger VVvA

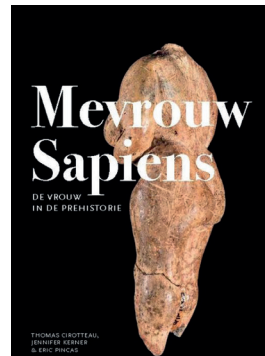
Boeken

Het Romeinse rijk in infographics. John Scheid en Nicolas Guillerat

In dit unieke boek laten de makers in meer dan honderd infographics en bijbehorende teksten zien hoe de Romeinse economie werkte, het politieke systeem en de militaire

macht in elkaar staken en het sociale leven functioneerde. Van keizers, magistraten en senatoren tot plebejers, slaven en Vestaalse maagden; van tempels tot legerkampen en van gladiatoren tot legionairs: het komt allemaal aan bod! Het is een boek dat niet alleen vele uren leesplezier levert maar ook kijkplezier. **ISBN: 9789046828878, € 29,95 via Bol/Historiek/Libris e.a.**

Mevrouw Sapiens Thomas Crotteau, Jennifer Kerner e.a.

Tot voor kort werd het prehistorische tijdperk gepresenteerd als een masculien tijdperk. De mannen hielden zich bezig met jagen en waren de beschermers van weerloze vrouwen. Vrouwen die alleen maar bessen verzamelden, kookten en zorgden voor de kinderen. Maar dat beeld is inmiddels volstrekt verouderd. Vanuit de antropologie, met behulp van moderne technieken en uit allerlei vondsten blijkt dat mevrouw sapiens, de prehistorische vrouw, veel machtiger en krachtiger was dan lang is gedacht. En dat de groep alleen kon overleven als alle leden, ongeacht geslacht, eendrachtig samenwerkten. 'Girlpower' dus! **ISBN: 9789056158132, € 22,50**

Tentoonstellingen

Friezen en Vikingen op Wieringen

Bij het Vikinginformatiecentrum (VIC) t/m 30 november 2022

Tussen 1996 en nu werden er op het voormalige eiland Wieringen een aantal schatten van betekenis gevonden. Drie zilverschaten uit de 9e eeuw met een duidelijke viking-signatuur. Naast o.a. armbanden, Karolingische munten en zilverbaren werden er ook Arabische munten aangetroffen. De vondsten leidden tot de bouw van een vikinginformatiecentrum in het buurschap Westerklief, een prachtig en interessant stukje Nederland. Hier vindt u een permanente tentoonstelling over onder meer de Friezen, handelsroutes en de schrik van Wieringen, de viking Rorik. En natuurlijk de zilverschaten! Een bezoekje aan het VIC is prima te combineren met de interessante voormalige rijkswerf Willemsoord in Den Helder. Geopend op wo, za en zo van 12.00 tot 16.00 uur. Havenweg 1, 1779XT Den Oever

Driemaal De Jurk en het scheepswrak

NPO2, 11, 12 en 13 oktober 22.15 uur

Kennisvergaring vanuit de luie stoel deze keer! Begin met een wetenschappelijke documentaire over een unieke zijden 17e-eeuwse jurk; drie dagen achtereen te zien op uw eigen tv of laptop. De miniserie vertelt het verhaal van een archeologische wereldvondst die in 2014 illegaal werd opgedoken door lokale duikers, bij Texel. Uit het Palmhoutwrak, zoals het schip genoemd werd, kwamen honderden schatten, maar deze vrijwel intact gebleven jurk is de grootste schat. Op het mysterie van het Palmhoutwrak wordt verder ingegaan in een vijfdelige podcast. Via de reguliere podcastkanalen is deze podcast te beluisteren vanaf 11 oktober. En als laatste kunt u digitaal speuren in een online avontuur. Onderwater, als een duiker op zoek naar bijzondere vondsten uit het verre verleden, eveneens vanaf 11 oktober. De jurk en de vondsten zijn te zien in het mooie Museum Kaap Skil op Texel.

Vriend van Archeon worden!

Ja: ik wil graag lid worden van de VVvA!

Naam
Adres Postcode
Woonplaats
Mailadres

Aankruisen

- Ik geef mij op als individueel lid
- Ik geef mij op voor een gezinslidmaatschap
- Ik geef mij op voor een jongerenlidmaatschap
- Ik geef mij op voor een bedrijfslidmaatschap

De contributiebedragen voor 2022 zijn als volgt:

Jongerenlidmaatschap €12,50 | Individueel lid €25 | Gezinslidmaatschap €45 | Bedrijfslidmaatschap €75

Deze boniëf liefst per e-mail verzenden naar secretaris@vrienden-archeon.nl of per post aan Vereniging Vrienden van Archeon. Postbus 600, 2400 AP Alphen aan den Rijn.

Of meld je aan via <https://www.vrienden-archeon.nl/aanmeld-formulier-lid/>

Colofon

Redactieteam VVvA

- Leo van Sister
- Monique Veldman
- Wiel van der Mark
- Helma Hartman
- Patricia Pol
- Patricia Verbree
- Giel de Reuver
- Annette Geerlings

Met bijdragen van

Jeroen van Eijk
Nelleke Dorsman

Hoofdredactie

Maritgen Rodenburg

NoVA is het verenigingsblad van de VVvA en verschijnt twee keer per jaar. De volgende NoVA verschijnt in het voorjaar van 2023. Contact: nova@vrienden-archeon.nl

De redactie behoudt zich het recht voor ingeleverde stukken niet te plaatsen of te wijzigen.

Dit tijdschrift is gedrukt op voorBIJ, een gerecycled papier met bloemrijk bermgras uit het Bijenlandschap. De papiersoort draagt aantoonbaar bij aan bevordering van biodiversiteit en verduurzaming van de leefomgeving.

Marcus & Marbod

Door Gilivs

Vormgeving door
Jannet Harthoorn Design

Sponsors

vereniging
vrienden van
Archeon

